

Vuk-Tadija Barbarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

vbarbar@ihjj.hr

NOVE SPOZNAJE O *Lajpciškom lekcionaru*

Donose se neke nove spoznaje o *Lajpciškom lekcionaru*, ćirilichnom rukopisu najvjerojatnije iz šestog ili sedmog desetljeća XVI. stoljeća. Ponajprije je riječ o rezultatima analize vodenih znakova, što je osobito važno jer je datacija rukopisa u literaturi bila prijeporna, a zatim i o novim podacima o knjižnici i signaturi rukopisa. Također se, u bliskoj vezi s analizom folijacije rukopisa, izlaže jedna važna tekstološka spoznaja koja pouzdano pokazuje da je predložak bio cjelovit, što indirektno osnažuje tezu da rukopisu na početku nedostaje devet listova, a ne, kako je tvrdio Joseph Schütz, samo jedan.

0. Uvod

Lajpciški lekcionar (dalje LL) ćirilichni je rukopis koji je nastao negdje na dubrovačkom području. Njegova datacija bila je u literaturi predmet prijepora ponajviše zahvaljujući netočnoj tezi Josepha Schütza, koji u svojoj monografiji o LL-u nastanak rukopisa smješta na kraj XV. stoljeća (1477.–1494.).¹ Preferiranju Schützove teze u hrvatskim znanstvenim krugovima (a vjerojatno i šire) zasigurno je pomoglo to što ju je pozitivno vrednovao Vjekoslav Štefanić.² U nedavno objavljenom radu³ detaljno smo prikazali i komentirali rele-

¹ Vidi Schütz 1963: 60.

² Vidi Štefanić 1964. Treba ipak reći da je i Štefanić na mnogim mjestima opravdano kritizirao Schütza te da se njegov angažman u ocjeni Schützove monografije teško može nazvati površnim, međutim vjerojatno nije mogao povjerovati da bi i temeljna teza mogla biti upitna.

³ Vidi Barbarić 2011.

vantnu literaturu te smo, s obzirom na to da je glavni predložak LL-a drugo izdanje *Lekcionara Bernardina Splićanina* (dalje BL-II)⁴, zaključili da »LL nije mogao nastati prije 1543. godine« (Barbarić 2011: 24). Također, u tom su radu interpretirane i stavljene u novi kontekst mnoge nepreciznosti i netočnosti prisutne u dotadašnjoj literaturi o LL-u, a donose se i neke nove spoznaje o njegovim mogućim pomoćnim predlošcima te se naznačuju mogući smjerovi budućih istraživanja.

Da je BL-II bio glavni predložak LL-u, bilo je poznato Milanu Rešetaru⁵, Vladimiru Mošinu⁶ te Santeu Gracciottiju⁷, koji su svi, u većem ili manjem opsegu, uspoređivali ta dva teksta, ali uglavnom ili nisu imali povjerenje znanstvene javnosti ili se za njihove spoznaje nije znalo. Dosad je obilnim tekstološkim dokazima međuovisnosti LL-a o BL-II nedostajala analiza vodenih znakova LL-a. U ovom se radu priopćuju i interpretiraju rezultati analize vodenih znakova provedene u Leipzigu, koji snažno upućuju na šesto ili sedmo desetljeće XVI. stoljeća kao na vrijeme nastanka LL-a.

Jedan od glavnih argumenata Josepha Schütza za tezu o dataciji jest pretpostavka da folijacija LL-a arapskim brojevima nije i originalna. Ovdje ćemo ponuditi jedan snažan tekstološki dokaz koji govori o cjelovitosti predloška LL-a, a time i implicitno o njegovu prvobitnu stanju, a to je odnos potpune tekstualne ekvivalencije s BL-II od samog početka, koji nije sačuvan, pa gotovo do samoga završetka LL-a. Pokazat ćemo i jednostavan način na koji se može izračunati da je količina teksta koja nedostaje na početku rukopisa točno tolika da se popuni devet listova, što nam govori da je folijacija arapskim brojevima, ako možda i nije izvorna, sigurno točna.

Dosad se vjerovalo da se LL čuva u Gradskoj knjižnici u Leipzigu⁸ pod signaturom Slav. 4.2. Te su informacije, međutim, zastarjele, i upravo njima posvećujemo pozornost u prvom poglavlju.

1. Nova knjižnica i signatura

Određene kontakte s Gradskom knjižnicom u Leipzigu pokušali smo ostvariti pismenim putem još u tijeku nastanka rada Barbarić 2011. Nažalost, novi

⁴ Za prvo se izdanje (1495.) dalje koristimo oznakom BL-I. Iako bi možda bolje bilo koristiti kratice prema latinskim nazivima lekcionara koje spominjemo u radu, smatramo da smo dužni zadržati kratice uspostavljene u Barbarić 2011.

⁵ Vidi Rešetar 1933.

⁶ Vidi Mošin 1964.

⁷ Vidi Gracciotti 1964.

⁸ Leipziger Stadtbibliothek.

podatak o knjižnici u kojoj se čuva LL stigao je prekasno da bi bio tada objavljen, a podatak o novoj signaturi još puno kasnije s obzirom na to da je trebalo uspostaviti kontakt i s drugom knjižnicom. Danas se rukopis čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Leipzigu⁹ pod signaturom Slav. 2.

U normalnim okolnostima ne bismo se puno zaustavljali nad tom činjenicom, međutim smatramo da nam je dužnost upozoriti na neke nejasnoće kako bi svatko zainteresiran u budućnosti mogao nesmetano doći do rukopisa, ili barem snaći se u literaturi. Naime, ironično je, ali sasvim vjerojatno, da je LL već u vrijeme kada je izdana Schützova monografija (1963.) mogao biti u Sveučilišnoj knjižnici jer je već 1962. veliki dio zbirke rukopisa Gradske knjižnice prebačen u Sveučilišnu knjižnicu.¹⁰ Schütz je pak svoju zahvalu Gradskoj knjižnici što su mu dopustili višegodišnje korištenje rukopisa datirao u Novu godinu 1963.¹¹, ne spominjući nikakvu promjenu mjesta čuvanja rukopisa. Iz toga se ne može zaključiti puno bez nagađanja, ali jako je vjerojatno da je LL pohranjen u Sveučilišnoj knjižnici već više desetljeća.

S druge strane, nije sasvim sigurno da je do promjene signature došlo zbog promjene knjižnice, što se na prvi pogled čini logičnim objašnjenjem. S obzirom na to da nismo imali pravu signaturu, u prvom smo navratu dobili informaciju o tome da LL uopće nema vodene znakove, i to zato jer je navodno pisan na pergameni. Dakako, bila je riječ o sasvim drugom ćiriličnom rukopisu, a to bismo teško doznali da Amir Kapetanović nije dva mjeseca boravio u Leipzigu na znanstvenom usavršavanju. Iznimno smo mu zahvalni što je odvojio nešto vremena i pregledao rukopis. Ovaj primjer živo svjedoči o tome kako nekada nije dovoljno imati samo faksimil i opis rukopisa, uvijek je optimalno uspostaviti fizički dodir s izvornikom, pa makar i putem posrednika koji, dakako, mora biti kompetentan odgovoriti na pitanja koja vas zanimaju.

Vratimo se “povijesti” signature LL-a. Naime, jasno je da se Schütz koristio starom signaturom (4.2.) navedenom još u XIX. stoljeću u latinskom katalogu koji Nijemci nazivaju *Naumann-Katalog*.¹² Očito je da je to nekada bila dobra praksa jer i danas elektronički katalog Njemačke nacionalne knjižnice¹³ za *Missale Lipsiense*¹⁴ navodi signaturu Cod. Slav. 4.2 u Gradskoj knjižnici u Leipzigu. Međutim, da nešto nije u redu sa signaturom, jasno se vidi iz članka

⁹ Universitätsbibliothek Leipzig, također poznata kao Bibliotheca Albertina.

¹⁰ Vidi o tome npr. Fuchs 2009. Napominjemo da on u svojem katalogu ne spominje LL.

¹¹ Vidi Schütz (Zweiter Band) 1963: VIII.

¹² Vidi Naumann-Fleischer-Delitzsch 1838: 314.

¹³ Deutsche Nationalbibliothek, vidi www.dnb.de.

¹⁴ Odnosno *Missale Illyricum Cyrillicum Lipsiense* – tako LL naziva Joseph Schütz, po uzoru na Augusta Leskiena, koji je prvi opisao taj rukopis (vidi Leskien 1881).

Kurta Günthera iz 1960.¹⁵ (dakle prije selidbe rukopisa u Sveučilišnu knjižnicu), u kojem su popisani slavenski rukopisi u njemačkim knjižnicama. Günther navodi kao signaturu LL-a Sign. Slav. 7¹⁶, a to zacijelo nije moglo biti točno jer istu signaturu navodi i uz jedan drugi rukopis.¹⁷ Sign. Slav. 4 pak također je dodijeljena jednom drugom rukopisu. Moguće je da je LL istodobno bio vođen pod dvjema signaturama – starom i novom, ali u tom bi slučaju bilo mnogo bolje da je Schütz naveo obje ili samo novu. U svakom slučaju, svatko tko bude tražio taj rukopis, morat će biti upoznat s ovdje iznesenim činjenicama.¹⁸

2. Vodeni znakovi

Osim nenadane sreće što smo ponovno pronašli rukopis za koji donedavno nismo ni znali da smo ga izgubili, znanstveni boravak Amira Kapetanovića u Leipzigu omogućio nam je da dobijemo rezultate filigranološke¹⁹ analize LL-a. Posebno zahvaljujemo Christophu Mackertu i filigranološkom timu iz Sveučilišne knjižnice u Leipzigu što su se spremno uhvatili toga posla. Naime, to je uistinu velika sreća, jer knjižnice i arhivi nisu u načelu osobito otvoreni prema

¹⁵ Vidi Günther 1960.

¹⁶ Vidi Günther 1960: 347. Schütz se osvrće na Güntherovu navodno pogrešnu dataciju, ali ne primjećuje da navodi drugu signaturu (vidi Schütz 1963: 16).

¹⁷ Nameće se misao da je ova pogreška lako mogla nastati slučajnom zamjenom broja 2 za 7, što je vjerojatno ako je riječ o signaturi pisanoj rukom (a u Güntherovu popisu nema rukopisa koji bi nosio signaturu Slav. 2).

¹⁸ Ova zabuna s knjižnicama i signaturama lako bi mogla biti uzrok tome zašto Mošin vjerojatno nikada nije dobio ni objavio podatke o vodenim znakovima LL-a, iako ih je tražio još 1964. od Gradske knjižnice u Leipzigu (vidi Mošin 1964: 303 i 304). Uostalom, da je ta knjižnica bila mjesto gdje se lako može napraviti filigranološka analiza, Schütz bi zacijelo bio o tome obaviješten. Iz Mošinove recentne i najkompletnije bibliografije, koja je objavljena uz njegovu autobiografiju, ne vidi se da je ikada više pisao o LL-u (vidi bibliografiju u Mošin 2008: 265–283).

¹⁹ Teško nam je jednoznačno, prije svega zato što nismo dovoljno kompetentni u toj pomoćnoj povijesnoj znanosti, odgovoriti na pitanje diše li filigranologija u Hrvatskoj s pomoću aparata ili su i oni već odavno isključeni. Da bismo bili dovoljno kompetentni, potrebna nam je literatura, a u posljednje gotovo dvije godine uvjerali smo se da u hrvatskim knjižnicama i arhivima nema osnovne literature. Tu ponajprije mislimo na osnovne albume vodenih znakova, osobito one objavljene u drugoj polovici XX. stoljeća (koja je, usput rečeno, počela prije 62 godine) u ediciji *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*, ali i druge. Album Vladimira Mošina *Anchor watermarks* (Amsterdam: The paper publications society, 1973.) iz te edicije dugo smo bezuspješno tražili u Hrvatskoj. Taj je podatak upravo iznimno zanimljiv jer je Mošin napustio Zagreb 1959. nakon što je desetak godina bio na čelu Arhiva JAZU-a, utemeljivši filigranološku školu (vidi Mošin 2008: 143–170 i 1976/1977: 51), da bi, odnijevši sve svoje znanje sa sobom u Beograd, tamo utemeljio poznato *Arheografsko odeljenje* Narodne biblioteke Srbije (vidi Mošin 2008: 171–195). Ipak, da je filigranologija učinila ozbiljne korake naprijed u nekim drugim zemljama, vidjet će se i dalje u ovome radu, u kojem će nam nezaobilazni biti neki relativno nedavno nastali internetski arhivi vodenih znakova.

tome da njihovi korisnici sami provode takve analize²⁰, pa se svako očitovanje dobre volje u tom pravcu treba cijeniti.

Lajpciška ekspertiza donijela je sljedeće rezultate: pronađeno je osam različitih tipova znakova – zapravo sedam, jer je od jednoga pronađena samo gornja polovina, nedovoljna za pouzdanu identifikaciju; ali ionako je riječ o znaku s papira koji je mlađi dodatak LL-u (na 90***, pretpostavlja se da bi ipak moglo biti u pitanju sidro). Otežavajuća je okolnost ta da nije pronađen niti jedan cjelovit znak jer se svi nalaze na rubovima margina (to zasigurno otežava najprije utvrđivanje visine znaka), a druga je teška okolnost ta da je zbog uvezivanja bila skraćivana margina, tako da na čak 128 listova nije uopće pronađen vodeni znak. Srećom, riječ je o prilično velikom rukopisu, koji ima 271 list na kojima je zabilježen najstariji tekstualni sloj.²¹ Spomenute teške okolnosti otežavaju identifikaciju znakova, ali je nikako ne čine nemogućom.

U rukopisu se javlja pet tipova sidra u krugu sa zvijezdom. Sve su zvijezde šestokrake i izvedene su jednom zatvorenom linijom (njem. *zweikonturiger Stern*²²), tj. imaju površinu. Tipove ćemo obilježiti znakovima S1, S2, S3, S4 i S5. Tipovi S2, S3 i S5 imaju jednostruka sidra (središnji dio tijela izveden jednolinijski tako da nema površine), za razliku od dvostrukih S1 i S4.

Tip S1 nalazimo na 25 listova. Znak koji bi mogao pripadati ovom tipu nalazimo i na listu br. 9 (u lajpciškoj analizi označen rimskim brojem II, koji se danas nalazi u desnom gornjem kutu, ali nije ga bilo kada je Schütz objavio LL), koji je mlađi dodatak, ali s obzirom na to da je riječ samo o donjoj polovini znaka, rekli bismo da ga se ne bi smjelo sa sigurnošću uvrstiti u ovaj tip.²³ Tip S1 najsličniji je sljedećim znakovima (navodi se prvo izvor s dovoljnim podacima za njegovo pronalaženje, datacija pa mjesto):

²⁰ U Sveučilišnoj knjižnici u Leipzigu to je zabranjeno. Ponešto o tim praktičnim problemima vidi u Mošin: 1954: 70–71.

²¹ Ne uzimamo ovdje u obzir ostale listove, neobuhvaćene folijacijom arapskim brojevima, tj. listove I i II s početka LL-a te list III s njegova kraja, kao ni listove 90* i 90**.

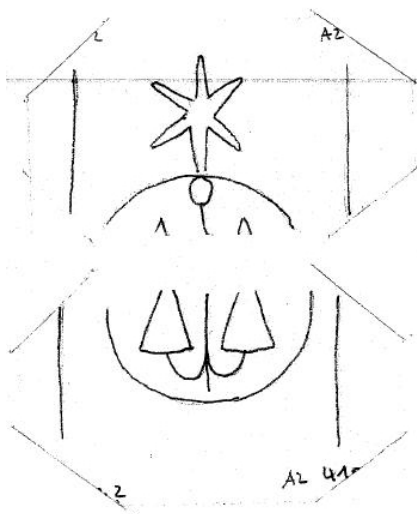
²² Ovo je dobar trenutak da upozorimo na to kako hrvatska filigranološka terminologija nije osobito razvijena. Još je Mošin u članku iz 1954. očito nailazio na terminološke probleme, a to se vidi po tome što je više stranih termina ostavljao neprevedenima. *Zweikonturiger Stern* jedan je od takvih teško prevodivih termina, a primijetili smo da se u beogradskom časopisu *Arheografski prilozi* (procjenjujemo jednom od prvih mjesta na koje bismo trebali pogledati kada imamo nedoumice u vezi s terminološkim problemima) ne koriste posebnim nazivom za takvu vrstu zvijezde. Ako pak i nije potreban poseban naziv za tu zvijezdu, za *einkonturiger Stern* (čiji bi prototipni primjerak za šestokraku bio izveden trima dužinama koje se sijeku u istoj točki) možda bi se mogao koristiti naziv *jednostavna zvijezda*.

²³ S druge strane, možda je mlađi dopunjivač teksta iskoristio kakav stariji prazan list/listove u LL-u. Npr. na kraju je LL-a krnja kvaterna, nedostaju joj zadnja dva lista, ali to nije vjerojatno jer je u tom dijelu lekcionara pronađen samo tip S2.

PO²⁴ br. 119009, 1550., Augsburg
PO br. 119150, 1558., Bozen
PO br. 119145, 1558., Meran
PO br. 119070, 1577., Görz
Piccard²⁵, VI, tip V, br. 248, 1554., Brescia

Tip S2 najreprezentativniji je za LL, nalazimo ga na čak 71 listu. Odgovara najviše sljedećim znakovima:

PO br. 119156, 1557., Lueg
PO br. 119016, 1556., Innsbruck
PO br. 119122, 1557., Innsbruck

Slika 1: Tip S2, na slici sastavljen od gornjeg dijela s lista 47 i donjeg s lista 41.

Tip S3 nalazimo samo na 4 lista, a najviše odgovara sljedećoj grupi znakova:

Piccard, VI, tip V, br. 101–106, 1557.–1573., Lueg, Innsbruck, Udine, Trient, Venezia

²⁴ Kratica za *Piccard Online*, vidi www.piccard-online.de; znakovi se mogu pronaći upisivanjem broja znaka u tražilicu.

²⁵ Riječ je o albumu Gerharda Piccarda, *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, I–XVII, Stuttgart, 1961.–1997.

Tip S4 nalazimo na 6 listova. Odgovara sljedećim znakovima:

PO br. 119013, 1546., nepoznato mjesto

PO br. 119044, 1552., Villach

PO br. 119114, 1541., nepoznato mjesto

PO br. 119074, 1528., Innsbruck

Tip S5 nalazimo na 30 listova. Najviše odgovara sljedećim znakovima i nije jasno može li se jasno razgraničiti od tipa S2:

PO br. 119041 i WZIS²⁶ AT3800-PO-119041, 1572., Trient

WZIS AT3800-PO-119016, 1556., Innsbruck

WZIS AT3800-PO-119122, 1557., Innsbruck

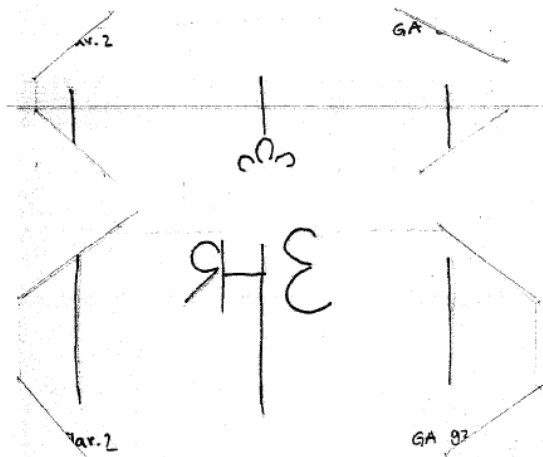
(Posljednja dva vodena znaka ista su kao i dva posljednje navedena kod tipa S2.)

Sljedeći tip jest KS, kontramarka, nalazimo ga na 5 listova. Odgovara sljedećim znakovima u literaturi:

Piccard, VI, Gegenmarken, tip V, br. 17, 1526., Vicenza

Piccard, VI, Gegenmarken, tip V, br. 24–26, 1567., Trient

KS bi trebao biti u kombinaciji sa sidrom, ali to nije potvrđeno u LL-u.

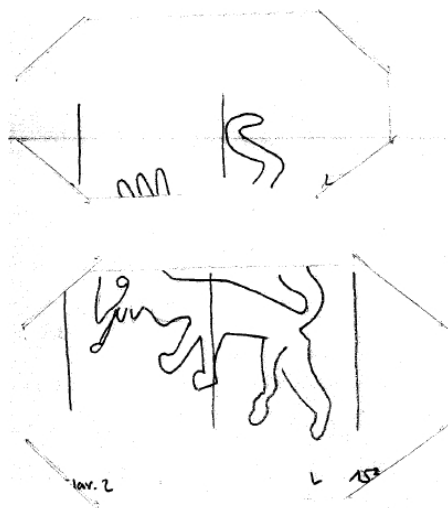
Slika 2: Tip KS, na slici sastavljen od gornjeg dijela s lista 97 i donjeg s lista 93.

²⁶ Kratica za *Wasserzeichens-Informationssystem*, vidi www.wasserzeichen-online.de.

Posljednji je tip L, lav, jedini koji se ne povezuje sa sidrom. Nalazimo ga na svega dvama listovima (dakle svega jedan znak). Najviše odgovara sljedećim znakovima iz literature:

PO br. 85258, 1589., Mantura

Piccard, XV, 2, tip III, br. 1560–1565, 1577.–1591., Verona, Mantova

Slika 3: Tip L, na slici sastavljen od gornjeg dijela s lista 152 i donjeg s lista 153.

Treba obratiti pozornost na to da bi gornji dio vodenog znaka na slici 3 trebalo zrcalno zarotirati da dođe u pravi položaj.

S obzirom na potpunu dominaciju sidra u LL-u, još nam je više žao što nam nije bio dostupan Mošinov album *Anchor watermarks* (vidi bilješku 19), međutim znamo da ga imaju u lajpciškoj Sveučilišnoj knjižnici te da bi ga sigurno koristili da su smatrali da je to potrebno. Prinudeni smo, stoga, citirati iz sekundarne literature, pa ćemo navesti što Miroslava Grozdanović-Pajić kaže o tom albumu, jer nam je, s obzirom na to što je rečeno u sljedećem citatu, neobičan visok udio vodenih znakova provenijencije s njemačkoga govornog područja u rezultatima: »Албум о *Котви* изашао је 1973. године са 2847 водених знакова, где се види да је котва знак италијанске хартије, јер је 2442 знака италијанске провенијенције, 187 француске, 218 осталих западноевропских и руских произвођача. Главни извор за филигранолошку грађу у *Котви* је наше подручје које је претежно употребљавало италијанску хартију, 2176 знакова прецртано је из наших докумената« (citirano prema Mošin 2008:

155²⁷). Mošin u svojem temeljnom filigranološkom članku (1954.) ne dovodi uopće sidro u vezu sa zemljama njemačkog govornog područja, ali spominje da se u Njemačkoj najviše trošio talijanski papir.²⁸

Također je iz analize vidljivo da je među godinama proizvodnje dominantno šesto desetljeće XVI. stoljeća, čak više njegov kraj (osobito je statistički značajno da najfrekventniji tip, S2, ne izlazi iz tih okvira), a još više upada u oči činjenica da se mogućnost da je LL s kraja XV. stoljeća mora potpuno odbaciti jer nema niti najmanje uporište u filigranološkoj analizi, isto kao što nije imala u tekstološkoj.²⁹

Mošin je u Dubrovačkom arhivu za razdoblje od tridesetih do sedamdesetih godina XVI. stoljeća utvrdio postojanje više varijanata sidra u krugu sa zvijezdom iznad, a također i to da se papir trošio i nabavljao brzo, vjerojatno godišnje, a da su varijante rijetko uspijevale u notarskim knjigama opstati do tri godine³⁰. Nema jakih temelja da smatramo da su i prepisivači lekcionara i sl. trošili papir jednakom brzinom³¹, ali činjenica je da je papir brzo kolao Dubrovnikom, pa valjda i okolicom. Ipak, zbog svega navedenoga vjerujemo da bi bilo krajnje neoprezno datirati LL samo u pedesete godine, trebalo bi dopustiti raspon od dvadeset godina. S obzirom na to da godine proizvodnje u analizi uglavnom gravitiraju granici šestog i sedmog desetljeća, smatramo da se relativno sigurno godine do 1550. mogu odbaciti kao vrijeme nastanka LL-a, a doista se čini da nije izgledno da je to bilo iza 1570., već i zbog Tridentskog koncila, kada je ponešto promijenjena struktura *Rimskog misala*, pa time i lekcionara.³²

Sve godine proizvodnje prije 1543. mogu se slobodno odbaciti kao pogrešna identifikacija znaka³³, a to govori i sam njihov broj koji je statistički zane-

²⁷ Izvorno: Grozdanović-Pajić, Miroslava, *Vodeni znak »Kotva« u izdanju Vladimira Mošina*, Zbornik Vladimira Mošina, Beograd, 1977.

²⁸ Vidi Mošin 1954: 51. Međutim, ne samo da se trošio nego se i imitirao (talijanski papir bio je prestižan, vidi Mošin 1954: 64; Njemačka je tek krajem XVI. stoljeća potisnula vlastitom proizvodnjom strani papir, vidi Mošin 1954: 51; Mošin također obaviještava i o Heawoodovu pozivu na oprez zbog imitacija, vidi Mošin 1954: 68). Ovo posebno ističemo jer je možda potrebno dodatno obrazložiti našu opreznost, tj. široki okvir datiranja LL-a na kraju ovog poglavlja. Naime, moguće je da je lajpciška analiza vodenih znakova, što je i razumljivo, germanocentrična, tj. da preferira albume izrađene na osnovi istraživanja po njemačkim arhivima (prije svega mislimo na Gerharda Piccarda), tako da bi neki znakovi koji su identificirani zapravo mogli biti imitacije talijanskih. Nemamo podataka o tome koliko su se brzo znakovi krivotvorili, pretpostavljamo da je to moralo biti brzo da bi bilo unosno, ali svakako treba uzeti u obzir da i to može donekle utjecati na dataciju.

²⁹ Vidi Barbarić 2011: 14–24.

³⁰ Vidi Mošin 1976/1977: 53–54.

³¹ »...stupanj udaljenosti upotrebe papira od datuma proizvodnje u najvećoj mjeri zavisi od vrste spomenika, za koji je taj papir upotrebljen« (Mošin 1954: 79).

³² Vidi Mošin 1964: 304.

³³ Dakako, ne može se nikada odbaciti potpuno i mogućnost stare zalihe papira.

mariv. Što se pak tiče godina koje sežu gotovo do pred kraj stoljeća, tu je naj-problematičniji tip L, puno manje tip KS jer ionako nije jasno kako točno izgleda znak, vjerojatno sidro, uz koje je išao. Za tip L može se pretpostaviti da nije dokumentirana varijanta koja nam treba i da stoga imamo tako kasnu godinu. Uspjeli smo pronaći sličan tip lava, koji datira čak iz 1495., Venezia, u BO³⁴ br. 10530, što je jedan ekstrem, a drugoga smo pronašli sa samoga kraja stoljeća, iz 1597., pretpostavlja se talijanske provenijencije, u GWA³⁵ br. LION.001.1. Ali i u PO pronalazimo još sličnih, ali ne istih lavova, br. 85259, 85260, 85262. Očito je da je u cijelom XVI. stoljeću bilo različitih varijanata toga tipa lava, što poprilično otežava njegovu preciznu dataciju, tim više što imamo samo jedan takav vodeni znak u cijelom LL-u, a nije zanemariva ni činjenica da se jedan, manji dio znaka ne vidi (dio glave i repa).

3. Problem prvobitne folijacije: koliko listova nedostaje na početku

Iako vodeni znakovi i tekstološki dokazi³⁶ jasno upućuju na to da je Schütz pogriješio u dataciji, ipak ne bi bilo dobro sada stati, jer bi neka pitanja koja je pokrenuo mogla i dalje privlačiti nezasluženu pozornost. Stoga ćemo se osvrnuti na njegovu tvrdnju da LL-u na početku nedostaje samo jedan list³⁷, a ne devet, kako sugerira folijacija arapskim brojevima. To, prema Schützu, za posljedicu ima da je LL, isto kao i njegov pretpostavljeni predložak, počinjao starijim liturgijskim ciklusom³⁸, tj. Božićem, a ne prvom nedjeljom došašća.³⁹ Prvo ćemo pokazati da je u LL-u sačuvano dovoljno tekstoloških dokaza da se jasno može vidjeti da je njegov predložak (BL-II) bio cjelovit, a onda ćemo dokazati da je količina teksta koja nedostaje LL-u na početku dovoljna da se popuni točno devet listova koji nedostaju.

³⁴ Kratica za *Briquet Online*, vidi http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php (stranica još u izradi).

³⁵ Kratica za *Gravell Watermark Archive*, vidi www.gravell.org.

³⁶ Vidi Barbarić 2011: 14–24, te npr. Graciotti 1973/1974: 131–141.

³⁷ Prvi sačuvani list najstarijeg sloja LL-a jest br. 10.

³⁸ Treba istaknuti što o tome kaže Štefanić: »Međutim svi glagoljski misali počinju Proprium de tempore adventom. Autor [= Schütz] doduše kaže (str. 20) da neki glagoljski misali počinju sa starim tj. božićnim krugom te se pritom poziva na Vajsovu studiju: Najstariji hrvatskoglagoljski misal, Zagreb, 1948., ali u Vajsovu opisu ne vidim da ijedan misal počinje Božićem« (Štefanić 1964: 149).

³⁹ A to bi ga navodno direktno povezano sa *Zadarskim lekcionarom*. Smatramo da je Jerko Fućak dao ozbiljan argument tome da se početak tog lekcionara Božićem ne treba smatrati osobito relevantnim, i to tako da je postavio pitanje njegove funkcije ispred njegova sadržaja. On se pita kako to da nitko nije primijetio da su samo ponedjeljci u tom lekcionaru, te zaključuje: »Pred nama je, dakle, lekcionar, ne nedjeljni ni svagdanji, nego samo lekcionar za najveće blagdane crkvene godine...« (Fućak 1975: 201). S tim u vezi vidi i prethodnu bilješku.

Ono što razotkriva cjelovitost predloška LL-a jesu lekcije od kojih se navodi samo prvih nekoliko riječi. U takvim lekcijama LL donosi katkad nekoliko riječi više od svojega predloška. Razlog tome što se ne navode cijele lekcije jest taj što se one ponavljaju, nekada i više puta.⁴⁰ Kako je LL okrnjen na početku, a na kraju nije dovršen, treba samo pokazati da na nekim mjestima preuzima tekst s početka i/ili kraja BL-II.

Pogledajmo sljedeće slučajeve preuzimanja teksta s početka i kraja BL-II:

Poslan bi anđeo Gabriel od Boga u grad galilejski... (LL: 262v)

*Poslan bi anjel Gabriel od Boga...*⁴¹ (BL-II: 124r)

(LL višak teksta preuzima iz BL-II: 2v – *U ono vrime poslan bi anjel Gabriel od Boga u grad galilejski komu jime biše Nazaret, ...*)

Ustavši se Marija, pođe gorami potežeći se... (LL: 231r)

Ustavši se Marija, ... (BL-II: 107r)

(LL višak teksta preuzima iz BL-II: 3r – *U ono vrime ustavši se Marija, pojde gorami potežeći se u Grad žudijski.*)

Puče moj, što učinih tebi... (LL: 135r)

Puče moj, ... (BL-II: 62v)

(LL višak teksta preuzima iz BL-II: 133v – *Puče moj, ča učinih tebi ali u čem ožalostih tebe, odgovori meni!*)

Da to nije slučajno, dokazuje još najmanje šest primjera takvog preuzimanja teksta unutar područja u kojem se LL u današnjem stanju preklapa sa svojim predloškom (dakle iz “sredine”). Zbog štednje prostora navodimo samo jedan:

U dni one po rukah apostolskih činahu se zlamenja i čudesa mnoga u puku. (LL: 176r)

U dni one po rukah apostolskih činahu se zlamenja... (BL-II: 81v)

(LL višak teksta preuzima iz BL-II: 115r – *U dni one po rukah apostolskih činahu se zlamenja i čudesa mnoga u puku.*)

Prepisivač je očito imao izvrstan pregled nad predloškom te je znao točno što radi. No, za nas još važnije, to sve pokazuje da se razlog bilo kakvim de-

⁴⁰ LL se prema tim lekcijama odnosi jednako pragmatično kao i njegov predložak, za razliku od *Dubrovačkog dominikanskog lekcionara*, koji je prepisan iz BL-I. U njemu se, naime, svaki put iznova prepisuju cijele iste lekcije (vidi Rešetar 1933: 24).

⁴¹ Moramo upozoriti na to da ovdje tri točke ne označavaju da dalje ima još teksta koji ne navodimo, nego upravo nedostatak, prekid teksta.

fektima LL-a ne može tražiti u njegovu predlošku. Posve je jasno sada, ako već nije bilo i prije, da je neka viša sila prekinula prepisivača u dovršavanju rukopisa⁴², te da je jako vjerojatno da je LL imao početak u potpunosti ekvivalentan BL-II, ali su poslije te stranice izgubljene.

Smatramo da je Schütz propustio jednostavan način da testira obje hipoteze o tome koliko stranica nedostaje na početku LL-a, pa ćemo to učiniti mi na ovom mjestu, a u tome će nam opet pomoći BL-II. Tekstualna ekvivalencija između LL-a i BL-I (a to ujedno znači i BL-II) toliko je očita da ju i Schütz priznaje.⁴³ Naime, ako pretpostavimo da LL-u nedostaje devet listova na početku, trebalo bi biti prilično jednostavno izračunati kolika je količina teksta koja je dovoljna da se popuni tih devet listova; a ako bi ta količina približno odgovarala količini teksta s početka BL-II, a koji nemamo danas sačuvan u LL-u, to bi značilo da je zacijelo prije postojalo tih devet listova.

Uradit ćemo to na sljedeći način. Prvo trebamo izračunati broj riječi na prvih devet listova LL-a (od 10 do 18), a to je 3053.⁴⁴ Na idućih je devet listova (od 19 do 27) rezultat 3139. S ovim drugim rezultatom dobili smo sigurnost da je u početku prepisivač radio konzistentno (približno isti broj redaka po stranici i približno ujednačena gustoća slova u redcima⁴⁵), što nam daje pravo pretpostaviti da je slično bilo i s prvih devet listova. Ako je naša hipoteza točna, možemo dakle očekivati da će zbroj riječi od početka BL-II (ne računajući, dakako, kalendar) do riječi kojima počinje najstariji sloj LL-a na 10r (ekvivalent u BL-II: 7r – *didnika* [sic!] *oda vsega*) biti približan broju 3096 (aritmetička sredina dvaju gore navedenih brojeva riječi). I, uistinu, taj je broj iznimno blizu – riječ je o 3115 riječi, što je poklapanje od više od 99 % u odnosu na naše očekivanje; više nego što smo mogli poželjeti.

⁴² Na samome kraju preskočene su neke lekcije (ali njihov redosljed uvijek je isti kao u BL-II), što možda nešto govori o okolnostima u kojima je prekinuto prepisivanje (žurba zbog spoznaje da predložak vrlo skoro neće više biti dostupan?).

⁴³ No interpretira ju na sasvim drugi način. Vidi npr. Schütz: 1963: 30. Napominjemo da se u ovom poglavlju, ako se izričito ne navodi drukčije, kada spominjemo Schützovo mišljenje, uvijek pozivamo na njegovo poglavlje o folijaciji u Schütz 1963: 24–30 (Schütz, neprikladno, rabi termin paginacija, na što upozorava Mošin 1964: 299 i 302).

⁴⁴ Primjereno je uzeti broj riječi jer se i prepisivanje radilo po načelu “riječ za riječ”, a ne npr. broj znakova (jer bi tada odjednom postale statistički značajne razlike poput: *gdn* i *Gospodin*, premda čak ni to, kao što će se vidjeti, ne bi bitno utjecalo na rezultat). To možemo jednostavno izračunati jer su nam dostupne transkripcije LL-a i BL-I (koji je, osim u malim detaljima, potpuno jednak BL-II) u računalnom obliku. Dakako, za ovu smo priliku uklonili iz teksta sav kritički aparat kako to ne bi utjecalo na krajnji rezultat. Nadamo se da će ove transkripcije, kao i mnoge druge, uskoro biti dostupne i javnosti u jednom od idućih izdanja niza *Starohrvatska vrela* biblioteke *Hrvatska jezična riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

⁴⁵ Ta konzistentnost nije jednaka u svakom dijelu lekcionara; da smo npr. uzeli listove od 190 do 198, zbroj riječi na njima bio bi 2605 jer te stranice imaju 4–5 redaka manje po stranici.

Iako je prethodni podatak veoma indikativan, treba testirati i Schützoivu hipotezu. Ako se pretpostavi da je riječ o starijem liturgijskom godišnjem ciklusu, tada bi prepisivač morao početi od lekcije koja počinje riječima *U na večer Božića* (Rim 1₁₋₆, BL-II: 5r; u BL-I: 4v na latinskom: *In vigilia Nativitatis Domini*), što odgovara i početku *Zadarskoga lekcionara*⁴⁶. Do gore naznačenog početka najstarijega sloja LL-a broj riječi iznosi 683, dok je prosječan broj riječi jednog lista među prvih 18 (tj. od br. 10 do 27) listova LL-a jednak broju 344. To je poklapanje od oko 50 %, što znači da bi prepisivač morao biti kadar smjestiti na jedan list količinu teksta koja odgovara dvama listovima. To je još jedan veoma indikativan podatak, i to opet protiv Schützoive teze. Ništa puno bolji rezultat ne bismo dobili ako pretpostavimo da je prepisivač počeo posao dvije lekcije poslije, od lekcije koja počinje tekstom *Na dan Božića*⁴⁷ (Tit 2₁₁₋₁₅, BL-II: 6r; u BL-I: 5r na latinskom: *In Nativitate Domini*), svega 70 % poklapanja.

Schütz je dao previše važnosti ćirilskoj folijaciji, koja je išla po sistemu kvaterni⁴⁸ (A I, A II, A III, A IIII, pa četiri neobilježena lista, pa Б I, Б II, Б III, Б IIII, pa četiri neobilježena lista itd.), jer je vjerovao da ju je ispisala ista ruka koja je pisala i glavni tekst.⁴⁹ Navodno je očito da je folijacija arapskim brojevima mlađa, i doista se i nama čini tako na osnovi nekih novih, kvalitetnijih snimki u boji koje su nam dostupne. Paradoksalnim se čini da bi mlađa, za razliku od starije folijacije, mogla biti točna. Neopravdano je to što Mošin zamjera Schützu da dovoljno ne ističe postojanje i latinične folijacije (latinično slovo + arapski broj), koja ide po istom načelu kao i ćirilčna.⁵⁰ Mošin smatra da je riječ o kasnijem pokušaju ispravka navodno pogrešne ćirilčne folijacije. Međutim, to ne stoji. Mošin nije primijetio, a Schütz doista jest, da je važno to što je ona prepuna pogrešaka, a najvažnije je to da se oznaka B [1] (LL: 10r, po ćirilskoj folijaciji [A II]) nalazi, umjesto na početku druge kvaterne, na njezinu

⁴⁶ Koji ima potpuno jednak redosljed lekcija kao i BL-I te BL-II u ovom malom segmentu koji nas sada zanima, samo što je riječ o drukčijem prijevodu.

⁴⁷ Izbor te druge lokacije za dodatno testiranje hipoteze opravdan je stanjem u BL-II, gdje toj lekciji prethode minijature koje zauzimaju cijelu jednu stranicu (5r), a i sama je ta lekcija okružena minijaturama (kojih, inače, uopće nema u BL-I), kao da počinje novo poglavlje lekcionara, tj. kao da se na neki način, osim velikom kršćanskom blagdanu, daje važnost i starijem, negdašnjem početku liturgijske godine. Ali to sve vjerojatno ne stoji.

⁴⁸ Posebno se na to osvrnuo Mošin, te je pokazao barem dva načina suprotna Schützoivu o tome kako se može tumačiti ta folijacija (vidi Mošin 1964: 299–300).

⁴⁹ Na početku LL-a ta se folijacija vidi slabo ili se uopće ne vidi (prema svjedočenju Amira Kapetanovića ona je danas uopće slabo vidljiva, a to navodi na pomisao da su se od Schützoiva vremena možda još jednom rezale margine, ali to ne znamo sigurno – glavni tekst i dalje je u izvrsnom stanju), tako da Schütz uspijeva izračunati da je početni list LL-a (10) morao biti drugi list prve kvaterne, s obzirom na to da je riječ o A II – a to bi moralo isključivo značiti da je tom listu prethodio samo još jedan list.

⁵⁰ Vidi Mošin 1964: 300.

drugom listu.⁵¹ Primjećujemo na LL: 10r da boja slova latinične folijacije odgovara boji slova na mlađem dodatku – listu 9. To vjerojatno znači da ju je ispisivao upravo prepisivač mlađeg dodatka, a to je i Schützovo mišljenje, ali ne interpretiramo dalje te činjenice u skladu s njim – ne podržavamo njegovo mišljenje da je isti taj prepisivač odgovoran i za folijaciju arapskim brojkama, jer je tobože shvatio da je njegova latinična folijacija loša.

Možda nikada nije postojalo devet listova mlađeg dodatka, nego samo osam, što znači da je prepisivač počeo brojiti listove prema vlastitu sistemu kvaterni, doduše pogrešnom, a baš u tom slučaju na LL: 10r prirodno pada latinična folijacija B [1] – to je u najmanju ruku jednako dobra pretpostavka.⁵² Iz ove pozicije može se uvijek na Schützove argumente odgovoriti kontraargumentima; npr. na tvrdnju da je isti čovjek odgovoran za dvije folijacije odgovaramo tvrdnjom da netko tko je bio kadar toliko griješiti u jednoj vrsti folijacije zasigurno ne bi mogao bez pogreške folijirati cijeli lekcionar arapskim brojevima; na tvrdnju da je odustao od latinične folijacije jer je uvidio da je počinio puno pogrešaka, te da mu je stoga bilo potrebno početi nanovo arapskim brojevima, odgovaramo da su razlozi mogli biti sasvim drugi – folijator nije mario za svoje pogreške, nego je uvidio, kada je stigao do mjesta gdje je ćirilična folijacija jasno vidljiva, da folijacija već postoji te da je njegov posao suvišan⁵³; Schütz navodi da su umetnuti mlađi listovi 90* i 90** slučajno izbjegli folijaciju arapskim brojevima jer je tek naknadno uočeno da na tom mjestu nedostaje tekst, na to odgovaramo da je to zapravo veliki prilog našoj tezi – baš stoga je mnogo uvjerljivije da je tu folijaciju proveo čovjek koji je točno znao što radi i što tekstu nedostaje.⁵⁴

⁵¹ Mošin je mislio da oznaka latinične folijacije B 1 odgovara ćiriličnoj oznaci A I (vidi Mošin 1964: 300), tj. pretpostavljenom mjestu te oznake (jer se ona danas ne vidi) – to je bio predvid koji je lako napraviti iako se početak latinične folijacije vidi u Schützovu izdanju rukopisa.

⁵² Iako se na osnovi ove folijacije zbog mnogobrojnih pogrešaka ne može ništa ozbiljno zaključiti, npr. u Schützovu izdanju vidi se da već na listu 16 počinje brojenje treće kvaterne. S obzirom na to kako je započeo folijaciju, očekivan početak treće kvaterne bio bi na listu 18, dok je pravi početak na listu 17 (tomu bi odgovarala ćirilična folijacija).

⁵³ Zapravo, uopće nije važan razlog, jedini siguran podatak jest da ju je prekinuo. U tom je smislu naše objašnjenje jednako nevažno kao i Schützovo, a stoga i ne mora biti osobito uvjerljivo.

⁵⁴ Čini nam se da je iznimno važan podatak da na listu označenom kod Schütza kao br. 9 uopće ne vidimo na najsvježijoj snimci u boji tu oznaku, ne vidi se ona ni u Schützovu izdanju (a s obzirom na to da imamo tu novu snimku, možemo utvrditi da se u tom izdanju vidi relevantan dio lista, za razliku od mnogih drugih kojima se ne vide važni dijelovi margina). Imajući tu činjenicu u vidu, moguće je donijeti nekoliko zaključaka. Prvo, tom se folijacijom želio obilježiti izvorni opseg LL-a. Ta činjenica važnija je od toga je li folijacija nastala prije ili poslije nego što su umetnuti noviji listovi. Drugo, sasvim je irelevantno je li folijator preskočio listove 90* i 90** ili ih u to vrijeme nije ni bilo (oboje je jednako nedokazivo). Treće, folijacija je provedena ili kada je LL bio cjelovit ili je folijator bio u stanju rekonstruirati izvorni opseg (opet je jedno ili drugo jednako vjerojatno). Četvrto, u svim navedenim slučajevima razumljivo je da je folijator lako mogao propustiti činjenicu da između listova 90 i 91 nešto nedostaje, jer je nedostatak li-

Možda je čak riječ o samom Ivanu Paštriću⁵⁵, koji u svojem pismu⁵⁶ Gottfriedu Christianu Goetzeu navodi precizno što nedostaje rukopisu na početku: »...quamvis alias initio sit mancum, desunt enim ab Adventu ad Natalem Domini diem evangelia et epistolae« (Schütz 1963: 1) – premda bi Schütz ovdje vjerojatno tvrdio da je Paštrić samo mislio da zna što rukopisu nedostaje s obzirom na to da je bio okružen takvim lekcionarima. Mogli bismo se još nadmudrivati sa Schützmom, ali za to nema velike potrebe – izneseni dokazi uvelike govore protiv njegova mišljenja, pa je stoga i vrijeme za nove hipoteze.

Vjerujemo da smo pokazali da je Schütz potrošio puno energije pokušavajući dokazati koja je folijacija izvorna. To je za nas sporedno pitanje, a središnje, i jedino bitno, jest: Koja je folijacija točna? Uistinu, ćirilčna folijacija vjerojatno i jest najstarija⁵⁷, ali pogrešan je kontekst u koji je Schütz stavio taj podatak, a važnost koju joj je pripisao nadasve neopravdana.

4. Zaključak

Nesretnim spletom okolnosti, prenošenjem netočnih informacija i pogrešnih zaključaka *Lajpciški lekcionar* postao je enigma, koja je u radu Barbarić 2011. nanovo osviještena domaćoj znanstvenoj javnosti te uvelike riješena, a u ovom radu i u potpunosti. Iako je to u posljednjih stotinjak godina nekoliko puta napisano, sada tek s apsolutnom sigurnošću možemo reći da ne može biti nikakve sumnje o tome da LL ne potječe s kraja XV. stoljeća. To je u ovom radu napokon pokazano i analizom njegovih vodenih znakova, osobito dominantnih tipičnih šesnaestostoljetnih sidra u krugu sa zvijezdom iznad, koji ga gotovo sigurno, uz ostale dokaze, smještaju u šesto ili sedmo desetljeće XVI. stoljeća.

Kako se pogreška u dataciji, za koju je odgovoran Joseph Schütz, pisac monografije o LL-u, nije morala nužno odraziti i na neke druge njegove zaključke, analizirali smo posebno “kamen temeljac” njegove hipoteze – raspravu o

stova na početku lekcionara kudikamo uočljiviji nego unutar lekcionara (do spoznaje o nedostatku dolazi se čitanjem, a ne folijiranjem); a razlog njihovu nefolijiranju, nešto manje vjerojatno, ali moguće, mogao bi biti i taj da ih nije htio folijirati jer očito ne pripadaju najstarijem sloju, a činjenica da nedostaje tekst nije mu bila toliko važna ili mu u trenutku folijiranja (kao mehaničkog, automatiziranog procesa) jednostavno nije pala na pamet (u tom slučaju kao mogući folijator mogao bi se uzeti u obzir i Ivan Paštrić, vidi malo dalje u tekstu).

⁵⁵ Odnosno Paštrić, kako npr. čitaju Mošin 1964. i Štefanić 1964.

⁵⁶ U povodu poklanjanja rukopisa Goetzeu, tako je LL i dospio u Leipzig (vidi npr. Schütz 1963: 1).

⁵⁷ U tom slučaju, prema Mošinu, ona je jednostavno pogrešna – vjerojatno nastala slučajnim ponavljanjem iste oznake (A) od početka druge kvaterne, a to nikako nije nepoznata stvar u ovakvim rukopisima (vidi Mošin 1963: 300).

prvobitnoj folijaciji LL-a. Pokazali smo da mnogi njegovi argumenti ne stoje te smatramo da smo osobito uvjerljivo dokazali da je u svojem prvobitnom obliku LL na početku bio potpuno tekstualno ekvivalentan drugome izdanju *Lekcionara Bernardina Splićanina* (1543.); a ako i neki njegovi argumenti i imaju određenu težinu (kao što je zaključak da je ćirilična folijacija vjerojatno izvorna), pokazali smo da to ne znači da su i izrazito relevantni.

Na kraju, ali zato ne puno manje važno, donijeli smo novi podatak da se sada LL čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Leipzigu pod signaturom Slav. 2, uz neke napomene koje će, vjerujemo, cijeniti svatko tko bude htio vidjeti sam rukopis.

Izvori:

- BL-I – *Lekcionar Bernardina Splićanina* 1991. Uredio i predgovor napisao Josip Bratulić. [Pretisak iz 1495.]. Split: Književni krug.
- BL-II – *Stumacenia od svetih pistuo y Evangelgi* 1543. In Vinegia. Primjerici pod signaturom RIIC–8°–77a i b u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- LL – Schütz, Joseph 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Zweiter Band: Phototechnische Reproduktion des Kodex. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Literatura:

- BARBARIĆ, VUK-TADIJA 2011. *Lajpciški lektionar* i njegovi “predlošci”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37, 1, Zagreb, 1–28.
- FUCHS, THOMAS 2009. Einleitung. *Handschriften und Urkunden der Stadtbibliothek Leipzig in der Universitätsbibliothek Leipzig: Neuzugänge nach 1838*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. IX–XIV.
- FUČAK, JERKO 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GRACIOTTI, SANTE 1964. Joseph Schütz, *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. [Recenzija]. *Ricerche slavistiche*, XII, Roma, 182–188.
- GRACIOTTI, SANTE 1973./1974. La tradizione testuale dell’antico lezionario croato. *Ricerche slavistiche*, XX–XXI, Roma, 125–180.
- GÜNTHER, KURT 1960. Slavische Handschriften in Deutschland. *Zeitschrift für Slawistik*, 5, 1960, Berlin, 317–355.
- LESKIEN, AUGUST 1881. Das dalmatinisch-serbische cyrillicische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliothek. *Berichte über die Verhandlungen der*

- königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Classe, I–II, 199–250.*
- MOŠIN, VLADIMIR 1954. Filigranologija kao pomoćna historijska nauka. *Zbornik historijskog instituta jugoslavenske akademije*, 1, Zagreb, 25–93.
- MOŠIN, VLADIMIR 1964. Joseph Schütz, Das handschriftliche Missale illyricum Cyrillicum Lipsiense. [Recenzija]. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 30, sv. 1–2, Beograd, 297–305.
- MOŠIN, VLADIMIR 1976./1977. Filigranološka problematika i papir Dubrovačkog arhiva. *Historijski zbornik*, 29–30, Zagreb, 51–59.
- MOŠIN, VLADIMIR 2008. *Pod teretom: autobiografija*. Prevod i komentari Nesiba Palibrk-Sukić. Pančevo: Narodna biblioteka Srbije – Gradska biblioteka Pančevo.
- NAUMANN, AEMILIUS GUILIEMUS ROBERTUS; HENRICUS ORTHOBIUS FLEISCHER; FRANCISCUS DELITZSCH 1838. *Catalogus librorum manuscriptorum qui in Bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur*. Grimae: Julius Mauritius Gebhardt.
- REŠETAR, MILAN 1894. *Zadarski i Račinin lekcionar*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- REŠETAR, MILAN 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- SCHÜTZ, JOSEPH 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Erster Band: Philologisch-Linguistische Monographie. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1964. Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense. [Recenzija]. *Slovo*, 14, 147–154.

New insight into the *Lectionary of Leipzig*

Abstract

The paper presents new insight into the *Lectionary of Leipzig* (LL), a Cyrillic manuscript most probably dating from between 1560 and 1580. This insight primarily concern the results of an analysis of watermarks, which is particularly important as the dating of the manuscript has been controversial in literature. In addition to this, new information on the library and signature of the manuscript are provided. Also presented are both an analysis of the various foliation systems used and a textological analysis of the relationship of LL to its template. Analysis has shown that the template from which the manuscript was tran-

scribed was complete, thus indirectly reinforcing the hypothesis that the manuscript is missing nine leaves at the beginning, and not, as claimed by Joseph Schütz, only one.

The manuscript is now held by Universitätsbibliothek Leipzig under the signature Slav. 2. Watermark analysis shows that the dominating watermark is an anchor in a circle with a six-pointed star above it typically used during the third quarter of the 16th century. However, there are some historical reasons for which a dating of this manuscript to after 1570 is unlikely (a change in the *Missale Romanum* according to the conclusions of the Council of Trent). It is also shown that some minor discrepancies between LL and its main template (the second edition of the *Lectionary of Father Bernardinus Spalatensis*, 1543) can be explained by the LL having adopted text from the beginning and end of the template – this is significant because the codex is now missing its beginning and was left unfinished at the end. Since we were able to prove that the template was complete, it was easy to calculate the exact amount of text missing from the beginning of LL relative to its template (expressed simply in the number of words). The analysis has shown that the quantity of text missing would be exactly enough to cover nine leaves of the codex – this quantity matched our expectations by more than 99%. This clearly shows that the beginning of LL, which is now missing, was completely textually equivalent to its template. We also tested Schütz's hypothesis that only one leaf was missing: the analysis showed that, in order for this to be true, the scribe would have to have been able to write a quantity of text normally expected to fit across two full leaves onto just one leaf. By analysing the three different foliation systems used in LL, we have concluded that foliation with Arabic numbers was without a doubt performed by someone who knew or was able to reconstruct the original scope of the codex. This conclusion is more relevant than the possibility that the original foliation was Cyrillic, which was the point overemphasised and overestimated by Joseph Schütz, the writer of a 1963 monograph on LL.

Ključne riječi: *Lajpciški lektionar* / *Missale Lipsiense*, vodeni znakovi, folijacija, predložak, ćirilica

Key words: *Lectionary of Leipzig* / *Missale Lipsiense*, watermarks, foliation, template, Cyrillic script